

Ірина СКОРИК,

orcid.org/0000-0002-9046-724X

аспірантка кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) *dme2120.iskoryk@dakkkim.edu.ua*

МОДНА ФОТОГРАФІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджено трансформацію соціального нарративу зовнішньої краси у сфері моди на прикладі феномену фешн-фотографії. Відзначено, що зміни відбувалися в напрямку розмивання вимог від «концентрованої жіночності» до агендерності та зрештою – тілесної різноманітності, бодіпозитиву та інклюзивності. Відповідно до мети статті проаналізовано етапи трансформації суспільних норм щодо «нормального» й красивого тіла, тих практик самодисципліни, на які спиралася пануючі естетичні норми ХХ століття. З моменту появи фешн-фотографії, спрямованої на рекламу різноманітних товарів, у якості моделей залучалися жінки та чоловіки з виразними, близькими до загальноприйнятих ідеалів рисами зовнішності. Ці моделі ніколи не репрезентували собою реалістичного стандарту краси, вони втілювали масову мрію, ідеал, фантазм, створюючи нездоланну прогалину між загальностатистичною зовнішністю потенційного покупця та рекламним образом моделі. Однак тенденції останнього десятиріччя демонструють відхилення від гонки за ідеалами в бік «демократизації» параметрів краси. Концепт соціального різноманіття розгорнувся не лише на рівні дискурсивно-комунікативних нарративів, а й засвідчився у культурних, мистецьких, побутових практиках. Соціальне різноманіття передбачає гармонійне співжиття людей з різними фізичними та ментально-культурними особливостями в межах одного суспільства. Модна фотографія та фешн-перформанси все частіше залучають моделі з інвалідністю, агендерними тілами чи несподіваними формами. Соціальні упередження щодо критеріїв краси калічать тих, хто знаходиться поза їх амплітудою. Тому мода, як потужний сектор індустрії краси, має стати головним візуально-комунікативним каналом легітимації тілесного різноманіття. На початку ХХІ століття фешн фотографія посприяла зміні уявлень про зовнішню красу людини, дозволивши альтернативним ідеям стати частиною модного простору. Отже, візуальна сугестивність фешн-середовища є важливим інструментом формування інклюзивного суспільства з високою культурою прийняття.

Ключові слова: ідеалізація зовнішності, агендерність, тілесна різноманітність, інклюзивність, фешн-фотографія, візуальна культура.

Ірина SKORYK,

orcid.org/0000-0002-9046-724x

Postgraduate student at the Department of Art Expertise
National Academy of Culture and Art Management
(Kyiv, Ukraine) *dme2120.iskoryk@dakkkim.edu.ua*

FASHION PHOTOGRAPHY AS A TOOL FOR THE INCLUSIVE SOCIETY FORMING

The article examines the transformation of the external beauty standards in the field of fashion through the example of the fashion photography phenomenon. It was noted that the changes occurred in the direction of blurring the norms from "concentrated femininity" to nongenderness and ultimately – body diversity, body positivity, and inclusiveness. In accordance with the purpose of the article, the stages of transformation of the prevailing aesthetic norms of the XX century of acceptable and beautiful bodies along with the practices of self-discipline, are analyzed. Since the moment fashion photography appeared to advertise various products, women and men with expressive features close to generally accepted ideals have been involved as models. Those models had never been demonstrating lineaments of realistic beauty, they embodied the desire, mass ideal, phantasm, making the gap between the ordinary customer's appearance and the advertised image unachievable. But the trend of the last decade shows a divergence in the observance of beauty standards in the direction of its democratization. The concept of social diversity has been shared not only on the level of public communication narrative but also became in various cultural, art and even domestic practices. Social diversity means harmonious coexistence of people with different physical, mental and cultural features. Fashion photography and fashion performance more and more often enlist models with disabilities, nongender, or body-positive body shapes. Because social prejudices about body standards maim those who don't fit them. That's why fashion as a powerful segment of the beauty industry should become the main visual-communication channel of the social diversity legitimation. At the beginning of the XXI century fashion photography facilitated humanization and beauty standards' changes, allowing alternative ideas to appear in the field of fashion. Therefore, the visual suggestiveness of the fashion environment is an important tool for the formation of an inclusive society with a high culture of acceptance.

Key words: idealization of appearance, nongenderness, body diversity, inclusiveness, fashion photography, visual culture.

Постановка проблеми. Тривалий час модна фотографія була засобом ідеалізації людської тілесності та демонстрації особливостей соціокультурного дискурсу про красу. Вона транслювала мрію, ідеацію, колективний фантазм, а не реальний стан справ, найзвичніший вигляд пересічних індивідів. Тому змістовний фокус фешн-фотографії є вкрай вибірковим, а то й «сліпим» щодо відображення позанаративних, нестандартних об'єктів та суб'єктів. Так, тривалий час мода не репрезентувала потреб та участі у модному споживанні людей з інвалідністю, вродженими особливостями епідермальної пігментації, волосяної алопеції чи гірсутизму, травмами, шрамами, протезами тощо. Однак протягом останніх років концепт соціального різноманіття розгорнувся не лише на рівні дискурсивно-комунікативних наративів, а й засвідчився у культурних, мистецьких, побутових практиках. Концепт соціального різноманіття передбачає гармонійне співжиття людей з різними фізичними та ментально-культурними особливостями в межах одного суспільства. Перетворення наративу різноманіття з гасла на повсякденну практику й етичний стандарт в західних суспільствах засвідчується трансформацією акцентів візуальної культури, що можна проілюструвати, зокрема, на прикладі зображувального локусу модної фотографії та фешн-показів, до участі в яких все частіше залучаються моделі з інвалідністю, агендерними тілами чи несподіваними формами. Тому питання того, які чинники посприяли трансформації естетичних уявлень про людське тіло, його функціональну доповнюваність та фізичні спроможності, а також того, як корелюються між собою концептуальний та візуальний дискурси культури, потребують детального аналізу.

Аналіз досліджень. Джерельною базою дослідження стали переважно зарубіжні автори, які досліджують філософсько-естетичні аспекти тілесності в контексті сучасної візуальної культури. Так, Ленард Девіс у статті «модна фотографія в контексті квір-теорії» відстежує походження локістських стереотипів у західній культурі. Пауль Джоблінг, Філіппа Несбітт та Анжела Вонг досліджують зв'язок між раціональними та емоційними чинниками тілесного самосприйняття та перцепції зовнішності інших. Роберт Макруер та Джошуа Куперц пов'язують інклюзивність із ліберальними суспільними цінностями та соціально-економічними вигодами для суспільства. Роберто Філіпелло аналізує сучасні естетико-візуальні інструменти представлення фізичної інакшості у сфері суспільної комунікації. У цьому контексті

варто проаналізувати сферу моди та модної фотографії як інструменту розвінчування жорстких стандартів та репресивних ідеалів зовнішності й формування культури суспільного прийняття.

Мета статті проаналізувати етапи, чинники та умови прийняття різноманіття тілесних образів у фешн-фотографії, модній індустрії.

Виклад основного матеріалу. З моменту появи фешн-фотографії, спрямованої на рекламу різноманітних товарів, у якості моделей залучалися жінки та чоловіки з виразними, близькими до загальноприйнятих ідеалів рисами зовнішності. Ці моделі ніколи не репрезентували собою реалістичного стандарту краси, вони втілювали масову мрію, ідеал, фантазм, створюючи нездоланну прогалину між загальностатистичною зовнішністю потенційного покупця та рекламним образом моделі. Це виступало механізмом стимулювання попиту, оскільки бажання власного вдосконалення змушувало споживача вступати в боротьбу з ознаками «недосконалості», тобто відмінності від рекламованих стандартів. Невдоволеність власним тілом мотивувала до купівлі новітніх розробок фармацевтики та косметології.

Однак тенденції останнього десятиріччя демонструють відхилення від гонки за ідеалами в бік «демократизації» параметрів краси. У модній рекламі проглядається відхилення від панування стандартної модельної тілесності у фешн-просторі і поява так званих «нестандартних» моделей, серед котрих можна виокремити Шанталь Браун-Янг, котра має вітиліго, Вікторію Модесту, яка перенесла ампутацію лівої ноги, Діандру Форестер – афроамериканку-альбіноса, Джиліан Меркадо з м'язовою дистрофією, Брунетті Моффіт з косоокістю тощо.

Демонстрація різних типів тілесності на модних подіумах спочатку виражала протест щодо репресивного диктату худорлявої жіночої краси. Наприклад, британський дизайнер Александр Макквін прагнув перетворити модний показ на концептуальний мистецький перформанс. Тому він обирав для своїх подіумних шоу моделі різноманітної тілесної конституції або навмисно надавав їм «нездорового» вигляду. Так, участь в одному з його показів (Колекція № 13 1999 р.) взяла чемпіонки паролімпійських ігор Еймі Маллінз, котра замінила спринтерські протези на спеціально виготовлені вишукані дерев'яні ноги. Цей захід увійшов до історії моди як зухвала репрезентація, «...яка не лише кидає виклик усталеним уявленням про красу та жіночність, але також ставить під сумнів міф про тілесну єдність чи незмінність» (Filippello, 2018: 129).

Таким чином, головним посланням його творчості стало розмивання канону фешн-тіла й піклування про психічне здоров'я моделей. Александр Макквін адвокатував концепт нової тілесності. Пізніше це було підхоплено фешн-спільнотою та породило феномен бодіпозитиву – толерантного ставлення до людської тілесності, незалежно від раси, форм, фізичного вигляду тощо.

Залучення моделей з інвалідністю сьогодні стає більш звичним явищем. Включаючи інклюзивність як обов'язкову вимогу до своїх товарних пропозицій, модні бренди формують новий суспільний погляд на різноманітність проявів людської тілесності. Модна фотографія застосовує свої виражальні засоби та прийоми візуальної естетизації, щоб люди з інвалідністю реалізовувалися у візуальному дискурсі. Тому нова тілесність, представники якої ще наприкінці ХХ століття були невидимими у фешн-просторі, перетворюється на очікуване, запитуване явище.

Американський дослідник Роберто Макруер у роботі «Крип-теорія: культурні знаки квіру та інвалідності» (McRuer, 2006) розглядає інклюзивність як інструмент творення нового доброзичливого майбутнього, в якому торжествуватиме різноманітність, бо просто не існуватиме репресивних стандартів. Останні, на його думку, завжди вибіркові, бо жорстко калібрують «нормальних» та «спотворених» (crippled). Соціальні упередження щодо критеріїв краси калічать тих, хто знаходиться поза їх амплітудою. Тому мода, як потужний сектор індустрії краси, має стати головним візуально-комунікативним каналом легітимації тілесного різноманіття. На початку ХХІ століття фешн фотографія посприяла зміні уявлень про зовнішню красу людини, дозволивши альтернативним ідеям стати частиною модного простору.

Ще одним чинником трансформації суспільних уявлень про тілесність стала поява множинних фешн-блогерів у соціальних мережах. Останні зруйнували монополію модних журналів на формування естетичних та споживчих смаків публіки, вони корегують «диктаторські» вимоги щодо зовнішності моделей у бік демократизації образів. Змінився сам характер візуального фешн-дискурсу: він став різноманітнішим, толерантнішим, етичнішим. У модній рекламі останніх двох десятиріч можна відстежити тенденцію зображувати нетипових моделей, родзинкою котрих є якесь кричуще заперечення колишніх суворих стандартів, пов'язаних із віком, формами, гендером, расою, станом здоров'я моделей.

Завдяки легкості використання камер смартфонів, фешн-фотографія стає більш життєвою,

наближеною до публіки, а не стилізованою та міфологізованою. Для споживачів – це новий спосіб самопрезентації, демонстрації відданості бренду. Прихильники брендів вже не просто консьюмери (consumers), а його агенти, співтворці, просьюмери (від поєднання слів «produce» та «consume»). Моделі та фотографи нової формації побудували в соцмережах власні глядацькі аудиторії, розширили сфери впливу, адвокатували власну інакшість та привернули увагу модних видань до інклюзивності. Це змінило курс модної індустрії в бік нових стандартів тілесності.

Соціальні мережі все більше орієнтуються на роботу з візуально-образним (а не візуально-текстовим) контентом. Віртуальні модні агенції, типу Zebedee Management та Zebedee Talent, забезпечили брендам доступ до великої бази різноманітної краси, підштовхуючи їх до експериментів з новими концептами тілесності. Мода, нарешті дозволила тілу з інвалідністю увійти в свої простори. Яскравим прикладом цього може бути проект Photo Vogue Festival, який розпочався у 2019 році на базі Instagram як платформи «нетрадиційної краси». Завдяки цьому однією з амбасадорок бренду GUCCI Mascara стала британська дівчинка Еллі Голдштейн із синдромом Дауна. Тенденцію залучати моделі із генетичними особливостями також підхопили бренди Adidas, Barbie. Таким чином світ побачив іншу тілесність без фільтрів моди та соціального табування, завдяки чому на людей з обмеженими можливостями поглянули як на осіб з унікальними можливостями.

Так, моделями травневого номера британського Vogue 2023 року стали 19 моделей, що мали інвалідності. Подія набула значного медійного розголосу і схвалення, під впливом чого головний редактор британського видання Едвард Енінфул розповів про свій власний генетично успадкований SCT-синдром (Sickle Cell Trait), що характеризується зміною структури клітин крові (BBC news, 2023).

За статистикою Всесвітньої організації охорони здоров'я (WHO, 2023) наразі близько 1,3 мільярда людей мають інвалідність і ця частка поступово зростає, оскільки зростає чисельність населення планети, інтенсивність товарообігу, транспортування, концентрація мешканців міст, конфліктність між спільнотами та воєнні міждержавні сутички, що створює додаткове, нерівномірне навантаження на національні системи охорони здоров'я. Тому нагальною стає проблема трудової залученості людей з інвалідністю, оскільки їх частка у суспільстві є досить значною. В інформаційну епоху, на відміну від попередніх

епох, коли домінувало аграрне та індустріальне виробництво, кар'єрна самореалізація людей з фізичними та ментальними особливостями є простішою в досягненні.

Завдяки фешн-фотографії можуть бути подолані два дискримінаційні наративи, що виникли в епоху індустріалізації й зробили людей з інвалідністю невидимою, нереалізованою меншістю. По-перше, це вимірювання значущості людини за її працездатністю, по-друге, це отождоження працездатності з тяжкою фізичною працею на заводі чи фабриці. В епоху знання й «ноу-хау» праця, що найбільше капіталізується, пов'язана з розумовими чи креативними навичками виконавця. Тому й працездатність визначається в наш час не стільки переміщенням у фізичному просторі, як у віртуальному, концептуальному, соціальному (вміння взаємодіяти з іншими та брати на себе відповідальність), що обумовлює подальші механічні зміни у світі фізичному.

Разом з тим, якщо характеристику працездатності вдалося розширити до понять творчої діяльності, розумової праці, нівелюючи в ній фізіологічно-моторні параметри, то все ще актуальною лишається потреба розширення засобів формування позитивної Я-концепції людини з інвалідністю, оскільки тілесність є вагомим інструментом формування персональних ідентифікацій.

Фешн-фотографія у цьому контексті виступає інструментом творення позитивної тілесної проєкції моделі. Вона естетизує і створює тілесно-композиційну цілісність зображуваного суб'єкта. Так, Жак Лакан (Zizek, 2006), обґрунтовуючи теорію дзеркала і механізмів самосприйняття людини, звертає увагу на те, що навіть розглядаючи себе в дзеркалі, ми сприймаємо кожен частину тіла як окремий фрагмент.

Ми можемо побачити колір свого волосся, коли зупиняємо погляд на ньому, довжину рук, повноту щік і т.д., при цьому не маючи цілісної картинки. Наш мозок схильний складати уявлення про тіло, об'єднуючи інформаційні фрагменти.

Це стається завдяки емоційно-афективній схильності мозку, пов'язаній з уявою, а не розумінням, фантазійними образами, а не поняттями. Таким чином, людина присвоює «хороші» та «погані» стереотипи щодо частин тіла, а потім крізь цю призму дивиться на себе, оточуючих та ідеалізовану зовнішність моделей. Тобто ідеально тіло – це сукупність фрагментів, які ми нарративно сприймаємо як ідеальні, як у відомій історії Зевксиса, котрий написав свою версію Афродіти з частин п'яти прекрасних молодих жінок.

Параметри краси та нормальності частково формуються під впливом національної куль-

тури, релігійних канонів та історичного моменту. «Дуальна природа афекту, соціальна та індивідуальна, полягає у здатності співставляти, переміщуватися між внутрішніми враженнями та публічно усталеними очікуваннями. Тому афективні та інтимні аспекти сприйняття образу можуть привести до нових способів розуміння людської тілесності» (Jobling, Nesbitt, Wong, 2022).

Так, давньоримські або грецькі статуї, більшість з яких «понівечені» часом, викликають почуття, що значно відрізняються від сприйняття тіл людей з візуально подібною інвалідністю. Тілесним ідеалом в ті часи вважалися атлетичні, загартовані фігури, якими володіли воїни. Антична тілесність є результатом фізичних тренувань та військових практик. Війни, у свою чергу, несли каліцтво та інвалідність. Але в мистецьких творах Давньої Світу зображення цих мотивів відсутні. При цьому багатьом богам приписувалися тваринні частини тіла, які асоціювалися з їх надздібностями. У такому випадку це виглядає як проєкт перших прототипів протезів, здатних повернути не тільки втрачені здібності, а й наблизити до ідеалізованого образу – суперлюдини, «майже Бога».

У часи Середньовіччя проблема незворотних тілесних ушкоджень вирішувалася за рахунок превалювання концепту душі над образом тіла, що також може бути результатом великої кількості війн, у тому числі релігійних, після яких виникла потреба героїзувати каліцтво, що «... загалом використовується як метафора відмінності, самотності, трагедії, гіркоти, як іншість. У цьому сенсі гротеск визначається як порушення нормального візуального образу тіла, а не як набір характеристик, за допомогою яких конституюється суб'єктивне бачення світу» (Lennard, 2022: 254).

І все ж у Середньовіччі інвалідизована тілесність викликала певні перестороги, бо прекрасне тіло вказувало на чистоту душі. Життєписи Христа та майже всіх Святих описують їх важкі муки під час катувань та страждань за віру. Однак їх іконописні зображення – це демонстрація цілісності тіл, попри всі катування та травматизацію. Тобто покалічене тіло помирає, а духовний образ відновлюється у своїй цілісності, демонструючи невразливість тіла завдяки чистоті душі – святості. Каліцтва ж звичайних людей, травми, отримані не «за віру», оповиті негативним ставленням як до чогось «нечистого», слабкого, вразливого, тобто грішного.

Повернення до міфологічних ідеалів митцями Відродження, знову виключило інвалідність з культурного середовища, але ідеалізувало тіла карликів, які були аналогами херувимів – богів з дитячими тілами. Це є одним з перших проявів

визнання «іншості»), але одночасно свідомством схильності людини групувати інвалідність в категорії дисфункціональних (поганих) або частково обмежених (добрих).

Згодом відбулася індустріальна революція, яка затвердила капіталістичні відносини, дієздатність тіла стала мірою його продуктивності. Цінність особистості визначалася за здатністю продавати свої трудові спроможності. Тому продуктивний організм не міг бути дисфункціональним. Щодо, наприклад, глухоти, німоти чи часткової відсутності зору – вони сприймалися як недоліки, відхилення від норми, а не інвалідність, бо не виключали спроможності до фізичної праці. Крім того, втрата слуху чи короткозорість асоціювалися зі старінням, тобто органічним процесом в людському житті.

Модерністські прийоми на початку ХХ століття ототожнили «нормальність» з різноманітністю та «нестандартністю». Наприклад, фрагментація тіла на полотнах Пікассо не асоціюється з каліцтвом чи обмеженими можливостями тіла. Мистецтво перейшло до нової фази відділення нормального тіла від ідеального та, врешті, нормалізації ідеалу.

Функціональна оцінка частин організму як «працездатних» чи «непрацездатних» створює систему «розщепленого» людського тіла. Сама ідея інвалідності виглядає як нав'язана суспільна оцінка не тіла в цілому, а окремих його частин в контексті трудової спроможності. Наприклад, при погляді на «покалічену» статую без кінцівок ми не вважаємо її непривабливою, оскільки ні в яких мистецтвознавчих дискурсах не критикується та не розглядається «інвалідність» статуї. Завдяки цьому можна припустити що суспільні наративи, що стосуються ознак «нормальності», звичності рис зовнішності, потребують змін в бік включення інвалідності, протезованого тіла як ознак різноманітного, технологічно розвиненого суспільства.

Висновок. Саме культурне середовище, завдяки сугестивним візуальним інструментам моди та мистецтва, може відіграти ключову роль у формуванні інклюзивного, нейрорізноманітного та технологічно-медикалізованого суспільства. Соціальні мережі, в яких посилюється мейнстрімінг інклюзивних тіл, сприяють самореалізації та залученню людей з інвалідністю до всіх сфер життя, зокрема сфери моди та масової культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. BBC News. Edward Enninful says Vogue disability issue is 'one of my proudest moments'. 21 April. 2023 URL: <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-65336437>
2. Filippello Roberto. Thinking fashion photographs through queer affect theory. *International Journal of Fashion Studies*. 5 (1). 2018. Pp. 129-145. URL: https://www.researchgate.net/publication/325900910_Thinking_fashion_photographs_through_queer_affect_theory
3. Jobling Poul, Nesbitt Philippa, Wong Angele. *Fashion, Identity, Image*. Bloomsbury Visual Arts. London-New York-Oxford. 2022. 176 p.
4. Kupetz J. Disability Ecology and the Rematerialisation of Literary Disability Studies. *The Matter of Disability: Materiality, Biopolitics, Crip Affect*: University of Michigan Press. 2019. URL: <https://www.press.umich.edu/pdf/9780472074112-toc.pdf>
5. Lennard Davis. Looking Backwards, Looking Forwards Disability Studies. Then, Now, and When. *Journal of Literary Disability Studies*, 2022. Pp. 253-264. URL: https://www.academia.edu/84550719/Looking_Backwards_Looking_Forwards_Disability_Studies_Then_Now_and_When
6. Lennard Davis. *Nude Venuses, Medusa's Body, and Phantom Limbs*. Disability and Visuality. *The Body and Physical Difference: Discourses of Disability*. University of Michigan Press. 2000. Pp. 51-70. URL: https://www.academia.edu/1134559/Nude_Venuses_Medusas_body_and_phantom_limbs_Disability_and_visuality
7. McRuer R. *Crip theory: Cultural signs of queerness and disability*. New York: New York University Press, 2006. 281 p.
8. Melkumova-Reynolds Janna. *Let Me Be Your Stimy Toy: Fashioning Disability, Crippling Fashion*. London: Springer Nature, 2023. URL: https://www.academia.edu/104892033/Let_Me_Be_Your_Stimy_Toy_Fashioning_Disability_Crippling_Fashion
9. Zizek Slavoj. *How to read Lacan*. London. New York. Granta Book, 2006, 131 p.
10. WHO on Disability. Key facts. 7 March. 2023 URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>

REFERENCES

1. BBC News. (2023). Edward Enninful says Vogue disability issue is 'one of my proudest moments'. 21 April. 2023 URL: <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-65336437>
2. Filippello Roberto. (2018). Thinking fashion photographs through queer affect theory. *International Journal of Fashion Studies*. 5 (1). Pp. 129-145. URL: https://www.researchgate.net/publication/325900910_Thinking_fashion_photographs_through_queer_affect_theory
3. Jobling Poul, Nesbitt Philippa, Wong Angele. (2022). *Fashion, Identity, Image*. Bloomsbury Visual Arts. London-New York-Oxford. 2022. 176 p.

4. Kupetz, J. (2019). Disability Ecology and the Rematerialisation of Literary Disability Studies. *The Matter of Disability: Materiality, Biopolitics, Crip Affect*: University of Michigan Press. URL: <https://www.press.umich.edu/pdf/9780472074112-toc.pdf>
5. Lennard Davis. (2022). Looking Backwards, Looking Forwards Disability Studies. Then, Now, and When. *Journal of Literary Disability Studies*, 2022. Pp. 253-264. URL: https://www.academia.edu/84550719/Looking_Backwards_Looking_Forwards_Disability_Studies_Then_Now_and_When
6. Lennard Davis. (2000). *Nude Venuses, Medusa's Body, and Phantom Limbs. Disability and Visuality. The Body and Physical Difference: Discourses of Disability*. University of Michigan Press. 2000. Pp. 51-70. URL: https://www.academia.edu/1134559/Nude_Venuses_Medusas_body_and_phantom_limbs_Disability_and_visuality
7. McRuer, R. (2006). *Crip theory: Cultural signs of queerness and disability*. New York, NY New York University Press. 281 p.
8. Melkumova-Reynolds Janna. (2023). *Let Me Be Your Stimy Toy: Fashioning Disability, Crippling Fashion*. London: Springer Nature, URL: https://www.academia.edu/104892033/Let_Me_Be_Your_Stimy_Toy_Fashioning_Disability_Crippling_Fashion
9. Žižek Slavoj. (2006). *How to read Lacan*. London. New York. Granta Book. 131 p.
10. WHO on Disability. Key facts. 7 March. 2023 URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>